

“Естремо” — з італійської мови — це щось екстремальне, щось, що знаходиться на межі. Для нас було чимось екстремально нереальним, чимось шокуючим, що у ХХІ сторіччі про держави можна думати як про території, які здобувається; що можна отак собі від’єднати фрагмент чужої країни і приєднати його до своєї території; що сучасна географія стає екстремальною географією; що з’являються якісь зелені чоловічки і вони диктують воєнний дискурс, намагаються привласнити чуже життя” [5]. Безумовно, тексти, створені у співпраці з польською групою торкаються питань локального, але доволі болючого досвіду минулої спільної історії і спрямовані на подолання стереотипів, згладження гострих кутів та історичного примирення. І власне у цьому випадку йдеться про музику як маркер локальної ідентичності.

Тексти Жадана написані у співпраці з групою “Собаки в космосі” віддзеркалюють локальну ідентичність автора вже навіть окремими назвами з відсиланням до певних об’єктів місцевого значення, як-от “Радіо Харків”, “Завод Шевченка”, проте більшість є щирим і доволі різким аналізом сучасного суспільства, його кращих, а частіше – протилежних сторін: “Країна”, “10 праведників”, “Мудаки”.

Приклад обох авторів демонструє способи маркування ідентичності крізь призму музики і подальше її формування, адресоване передусім цільовій аудиторії. Твори обох авторів порушують дражливі проблеми сучасності, кожен виходячи з особливостей виразної локальної ідентичності, котра попри те є частиною загального національного конструкту.

Література

1. Борисюк І. В. Музика як культурний текст у романі “Ворошиловград” С. Жадана. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3207/Borysiuk_Muzyka_yak_kulturnyi_tekst%20%20.pdf.
2. Євтушенко О. Україна IN ROCK. Київ: Грані-Т, 2011. 240 с. (Серія De Profundis).
3. Жадан С. Вогнепальні та ножові. Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. 160 с.
4. Каганов Ю. О. Музика як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина ХХ століття). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIII. С. 159–164.
5. Jana WINO “Atlas Estremo”. Екстремальна географія в новому проекті Юрія Андруховича та “Карбідо”. URL: <http://prostir.pl/interview/15051802/>.

Галак І. П.,
кандидат філологічних наук,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МОВНІ ШТАМПИ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ЗАГАРБНИКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ФЕДОРА ОДРАЧА “НА НЕПЕВНОМУ ҐРУНТІ”)

У повісті Федора Одрача (Шоломицького) “На непевному ґрунті” мовний штамп стає засобом характеристики окупантів, які принесли більшовизм на західні етнічні землі українців. Російськомовні агітатори “за комуністичний рай” зверталися до місцевого населення заздалегідь заготовленими фразами. Ці мовні кліше і штампи переймалися простими, часто неосвіченими людьми. Звичні українські конструкції витіснялися чужорідними, калькованими формами. Штампи порушували стрункість викладу, промови звучали нелогічно, а часто й комічно, але їх мета була – створювати ілюзію благополуччя, злагоди, демонструвати силу влади. Більшовики принесли не лише специфічне мовлення,

але й характерну манеру поведінки, часто брутальну і нетактовну не лише в побуті, але й в офіційно-ділових стосунках. Мета статті – дослідити мовний штамп як засіб творення образу загарбника у повісті Федора Одрача “На непевному ґрунті”.

Ця маловідома повість належить до мемуарної прози. В ній письменник-очевидець відображує окупацію Радянським Союзом Польської Республіки у 1939 році. Про ці події з достовірних незаангажованих джерел написано мало, тому твір Одрача викликає особливий інтерес. У наслідок цих подій було анексовано етнічні землі білорусів та українців, які від 1919– 20 рр. входили до складу Польської держави. Події розгортаються спочатку у Вільно, а згодом на північно-західному Поліссі, у Львові та Карпатах. Відомо, що ознаками мемуарного жанру є суб’єктивність в осмисленні певних історичних подій і постатей, автор співвідносить власний духовний досвід з внутрішнім світом своїх героїв, соціально-психологічною природою їх вчинків. Тому повість “На непевному ґрунті” дає не тільки розуміння суспільно-історичного процесу певного періоду, але є ключем до вивчення біографії письменника і до розуміння його світогляду.

Федір Одрач у 1939 році мешкав у Вільно (Вільнюс, на той час входив до складу Польщі) і став свідком, як “визволителі” увірвались на його вулиці на танках. Одразу за військовими прийшли представники компартійно-радянської номенклатури, активісти, чиновники і взялися встановлювати свій правопорядок.

Майбутній письменник повертається на рідну Пінщину і починає вчителювати, а згодом його призначають директором семирічки. Польська влада на українських етнічних землях вела досить жорстку політику, тому дехто з місцевих сподівався, що комуністи будуть лояльнішими. Однак дуже швидко більшовики вдалася до репресій і розвіяли примарні сподівання на краще життя. Робота в школі виявляється небезпечною справою. Вчителів з проукраїнською позицією недовіряють, влаштовують перевірки, різні провокаційні випробування, аж нарешті звільняють з посади. Коли Одрач-Шоломицький розуміє, що за ним полює НКВД, він зважується на ризикований крок – тікає через кордон на Захід. Власне, на цьому і закінчується повість.

Зіткнувшись з новими реаліями, майбутній письменник мав змогу спостерігати та аналізувати новий феномен – homo soveticus. Люди, які прийшли зі сходу і які вже двадцять років були під владою більшовиків, вирізнялися мовою та манерою поведінки перш за все. Назагал мова “визволителів” вражала нагромадженням мовних штампів та кліше, запозичених із ідеологічних промов очільників партії та з популярних плакатів-агіток.

Ф. Одрач у повісті зображує нову владу, розмірковує над її суттю. Він порівнює її з польською і навіть із царською владою, представники якої неохоче з’являлись в поліському селі. Самі селяни владу не любили і остерігались контактів з нею. Советська влада, навпаки, нав’язувала панібратські стосунки. Ф. Одрач іронізує: “Від влади тепер поліське село роїлося” [2, 62]. Перш за все влада з’явилася в особі агітаторів, які проводили чисельні мітинги, а потім цю “владу” треба було пригостити, звісно ж, задарма. Зовнішність зайди мали непоказну: “армійські рубахи на випуск, сірі «галіфе» були протерті і навіть брудні, чоботи юхтові, все це творило з цих людей якусь чоловікоподібну сіризну” [2, 63].

Агітатори принесли в село нову лексику і нову стилістику. Героя повісті змушують писати транспоранти із загальновідомими гаслами в СРСР: “Да здравствует доблестная красная армия!”, “Да здравствует любимый вождь трудящихся во всем мире Иосиф Виссарионович Сталин!”. На анексованих територіях починає активно звучати російська мова. Письменник, малюючи образи агітаторів – “двох жидів” і одного ставного блондина Левікова – з притаманним йому гумором пише про вершини ораторського красномовства, які рясніли вигуками “Урра, тавагіщі!” [2, 65]. Збиті з пантелику селяни спонтанно підхоплювали ті вигуки. “Демократичний лад” зобов’язував до слова і простого поліщука – колишнього

“в’язня за комунізм”. Наївна і безпорадна промова селянина подана в саркастичному коментуванні Одрача: “І от коли б нас та не спасла красная армія, то й воші нас згризли б від злиднів і польські пани нас та голодом заморили б...”. Більш-менш ось так промовляв пізніший депутат на “Народное Собрание”, що відбулося в Білостоці восени 1939 року” [2, 65–66]. Спостережливий автор робить висновок, що Левіков є “освіченою” партійною людиною, добре підкутою в “марксизмі-ленінізмі”. Письменник акцентує на портретній деталі – у Левікова були випещені руки. Тому стосунку до робочих професій, гадає Одрач, він не мав, хоч і наголошував на своєму “робітництві”. Письменник зображує різні типи агітаторів: механізованих горлачів, бездумних гвинтиків системи, освічених та інтелігентних партійників. Та особливо запам’ятовується образ студента-білоруса Стьопи з Гомеля. Щирий і співчутливий, він ніби намагається застерегти Федора, переконливо радить купити нове пальто, поки ще є гарні пальта в Пінську. Однак Стьопа аж блідне, проте заперечує злочини радянської влади проти Бога і людей. “Такі нісенітниця поширюють вороги народу”, – завчено стверджує юнак [2, 68].

Одрачеві, щоб вирватися з лабет більшовиків, довелося зіграти роль “совєтського служачєва с асобим назначєнієм” [2, 316]. Він імітував поведінку, зовнішній вигляд і мову московського чиновника, і це спрацювало. “З позицій лінгвопрагматикомовні кліше таштампимаютьзначний сугєстивний ефект” [1, 25]. Помпезність і глобальність, емоційна піднесеність в промовах активістів створювали ілюзію великих позитивних змін. Знайомий письменника інженер Мерсон, людина інтелігентна і поміркована, несподівано легко впадає в оману: “Дивні вони (большевики), лайливі і гострі в поведінці, але люди це енергійні й несамовиті” [2, 46]. Новоявлена влада поставила перед інженером завдання виконати проект театру на п’ять тисяч глядачів за 24 години, а за три дні розпочати будівельні роботи. Мерсон ціною великих зусиль виконав завдання, однак будівництво так і не розпочалося. Захоплення Мерсона змінилось розчаруванням, а потім страхом за майбутнє.

Сам Одрач чітко виокремлює таку парадоксальність радянської дійсності: з одного боку “безнастанний штучний офіційний ентузіазм”, розмови про щасливе життя, а з іншого “гола правда життя совєтського сірого громадянина” [2, 128]. Зрештою, вважає письменник, по четвертому голодом, тюрмами, розстрілами, люди втратили здатність навіть сміятися і впали в “стан фізичної охлялості й душевного отупіння” [2, 128].

“Найважливішою когнітивною функцією кліше та мовних штампів є створення ментальних штампів в масовій свідомості” [1, 26]. Таким чином мислення людини стає стереотипним, будь-яка неоднозначність виключаються: або ворог, або товариш, або з нами, або проти нас. Радянська влада кожного разу витворювала новий міф про себе, анексія західних земель, що входили до складу Польщі, також була подана суспільству як міф “про возз’єднання”, імплантована в колективну пам’ять як символічна ідея. Ф. Одрач своїм твором розвінчує цей міф, дає аналіз соціально-психологічного феномену радянської людини, особливо звертаючи увагу на лінгвістичні чинники програмування суспільства.

Література

1. Нечипоренко Б. Сугєстивна функція кліше і мовних штампів в політичному дискурсі китайських ЗМІ. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Східні мови та літератури. 2013. 1(19). С. 25–27. URL: https://www.researchgate.net/profile/Bohdan_Nechyporenko4/publication (дата звернення: 10 серпня 2018).
2. Одрач Ф. На непевному ґрунті. Торонто: Добра Книжка, 1962. Вип. 173. 340 с. URL: diasporiana.org.ua > Мемуари (дата звернення: 5 серпня 2018).